

Bibelen og det alimentære kulturmøde i Grønland

Flemming A.J. Nielsen

Abstract: The second coming of Christianity to Greenland accomplished by the arrival of the Norwegian missionary Hans Egede in 1721 implied, among many other things, an alimentary encounter of cultures. Based on primary sources, Greenlandic eating habits prior to the Danish-Norwegian resettlement of the country are described, and some of the problems pertaining to the rendering of Biblical foodstuffs in the exotic Greenlandic language are discussed. The genesis of the Greenlandic literary language and the Greenlandic Bible and its influence are reviewed in order to point out that thanks to the Danish-Norwegian state mission funded by the absolute monarch and his administration as well as the German mission established and funded by the Moravian Brethren, Greenland is today a Christian nation with its own distinct language and culture and part of the European state system, even though situated in the American hemisphere.

Kristendommen kom til Grønland første gang, da nordboer fra Island bosatte sig i den sydvestlige del af det, der dengang var et folketomt land i slutningen af 900-tallet. Forfædrene til nutidens grønlændere, inuit,¹ indvandrede nordfra i løbet af 1100-tallet, og nordboer og inuit kom i kontakt med hinanden, da den såkaldte Thule-kultur bredte sig til hele den beboelige del af Grønland i løbet af de følgende århundreder. De to folk handlede med hinanden, og nogle ganske få gloser i det grønlandske sprog af umiskendelig nordisk oprindelse vidner om en begrænset kulturel udveksling i øvrigt, men mission over for inuit har der ikke dengang været tale om (Nielsen 2011, 149-150). Efter at

1 *Inuit*, flertal af *inuk*, er det grønlandske ord for "mennesker", men bruges i Grønland også som etnisk betegnelse.

nordboerne forlod landet i løbet af det femtende århundrede,² vovede ingen europæer at overvinde i Grønland, før kongelig missionær Hans Egede (1686-1758) slog sig ned med sin familie og sit følge 3. juli 1721. Dermed kom kristendommen til Grønland for anden gang, og dette kulturmøde fik helt anderledes dramatiske konsekvenser.

Glemte i Europa var Grønland aldrig blevet. Allerede tidligt i 1600-tallet kan det dokumenteres, at lokalbefolkningen blev betragtet som den danske konges undersætter på linje med andre folkeslag i tidens dansk-norske imperium, og en vis viden om dem, deres kultur og sprog lykkedes det også allerede dengang at indsamle og offentliggøre. I det følgende skal der ses nærmere på, hvad man kunne kalde den alimentære del af det kulturmøde, som kristendommens andet komme til Grønland afstedkom, og nogle af dette mødes forudsætninger og konsekvenser. Som en skriftsamling, der udspringer af antikkens mellemøstlige landbrugskulturer, indeholder Bibelen adskillige udtryk for mad, som det har været svært at redegøre for i en arktisk nomadekultur og på et sprog, der dengang var næsten ukendt i Europa og derfor først skulle læres og beskrives fra grunden. Hvordan skulle man for eksempel sige "Giv os i dag vort daglige brød", når brød var ukendt i de egne?

Alimentære kulturmøder

"Der er kommen en fremmed Mand over det store Hav fra Vesten, som stjæler Dreng og giver dem tyk Suppe med Skind paa til Føde, og tørret Jord fra sit eget Land" (P. Egede 1788, 25). Sådan blev der sunget i Grønland i 1725, fire år efter den norske missionær Hans Egedes landgang på en ø ved indsejlingen til Nuuk-fjorden, som han navngav Håbets Ø. Sangen blev hørt og nedtegnet af Hans Egedes ældste søn Poul Egede (1708-1789), der nu var nået ganske langt i sin tilegnelse af det eksotiske grønlandske sprog, og som førte dagbog hele livet fra en tidlig alder. Firs år gammel udgav han et stadig særdeles læseværdigt uddrag af denne dagbog og delagtiggjorde dermed offentligheden i sin ungdoms iagttagelse af dette eksempel på det alimentære kulturmøde i Grønland. Skribenten giver også disse kommentarer til den mærkelige

2 Det præcise tidspunkt for nordboernes forsvinden kendes ikke (Arneborg 2004; Kjærgaard 2009).

sang, han i sin tid havde hørt: Den tykke suppe er “vor grove Meelgrød, som var vor eeneste Kost, Morgen, Middag og Aften, nesten et heelt Aar”, og den tørrede jord er “Skibs-Kavringer”, det vil sige beskøjter.

Poul Egede nøjedes ikke med at citere fra den grønlandske mundtlige tradition. Han anfører også denne erindring om Egede-familiens møde med grønlandsk madlavning i missionens tidligste år: “Deres Ungdom var os i Begyndelsen meget besværlig, gjorde os mange Pudserier, endskiønt de holdte meget af os; thi saasnt vi vare komne ind til vor Fader, Middag og Aften, for at spise vor Smør og Brød, som var vor eeneste Spise; thi kogt Mad kunde vi her ikke have, uden en Ryppe eller Edderfugl, som blev kogt i deres Steenkiedler, der aldrig bleve gjort reene, stode deres Qvinder og Børn uden for Vinduerne, og raabte paa Pauia og Nese.³ De undrede sig ofte over, at min Fader ei vilde smage hvad de saaledes kogte, og at jeg og min Broder skrællede det yderste af, naar vi skulle spise de kogte Fugle. At det var af Ekkelhed over deres Kiedler, torde vi ei lade os merke med” (P. Egede 1788, 6-7).

I tidens Europa var det velkendt, at Grønland var beboet af, hvad man kaldte “vilde”, og at disse vilde talte et uforståeligt sprog. Af den danske konge blev de benævnt “undersætter” så tidligt som i 1605,⁴ og lidt af deres sprog lykkedes det at registrere, da man i 1654 indfangede og bortførte fire grønlandere og førte dem til Bergen, hvor de blev afbildet på et maleri.⁵ Derfra gik rejsen videre til København, hvortil tre grønlandske kvinder nåede velbeholdent frem; en mandlig grønlander døde undervejs.⁶ Fordi pesten hærgede i København, blev de indlogeret i Flensborg, hvor kong Frederik III havde taget ophold, og de blev også sendt til Gottorp Slot, hvor Adam Olearius (1603-1671), embedsmand ved hertug Frederik III’s hof, studerede dem nærmere. Olearius var en sand polyhistor, en af sin tids lærdeste mænd, og havde i sin herres tjeneste gennemført en spektakulær ekspedition til det

3 Pauia og Nese: de grønlandske versioner af personnavnene Poul og Niels; Niels Egede var bror til Poul Egede.

4 Et brev fra kong Christian IV omtaler en grønlander som “en af woris undersaaether, som wij nyligen haffuer bekommet fra wortt land Grønland”; trykt i Bobé (red.) 1936, 14 (tekst nr. 19).

5 Hyppigt reproduceret, bl.a. i Gad 1978, planche 29. Maleriet kan i dag ses i Nationalmuseets etnografiske samling i København.

6 For en samlet oversigt over kendte bortførsler af grønlandere til Danmark, alle i løbet af 1600-tallet, se Bertelsen 1945.

fjerne Isfahan via Rusland og Det Kaspiske Hav (1635-39) og derefter udgivet en monumental rejsebeskrivelse (Olearius 1647), der udkom i hele fire oplag i Olearius' levetid og endda blev oversat til hollandsk, fransk, engelsk og, i uddrag, italiensk. Under arbejdet med andenuddagen, der kom i 1656, besluttede Olearius at tilføje et kapitel om det, han just havde fundet ud af om Grønland takket være mødet med de tre bortførte kvinder; og det til trods for, at rejsebeskrivelsen jo egentlig handlede om Rusland og Persien. Kapitlet *Von den Grünländern* (Olearius 1656, 163-179) efterfølger en beskrivelse af "der Nordländer und den Völckern Samojuden" (s. 158-163) og sammenfatter dels, hvad Olearius havde læst og tænkt sig til om Grønland, dels hvad han havde fået ud af at omgås de tre kvinder; historien om deres bortførelse fortælles detaljeret. Olearius' skildring er livlig og præget af, at hans møde med grønlænderne står skarpt i erindringen. Olearius blev dermed ophavsmænd til den næstældste grønlandske ordliste, der er bevaret,⁷ og han giver også den ældste, længere skildring af grønlandsk levevis, vi har. Først Hans Egede skulle mange år senere give mere detaljerede beskrivelser af grønlænderne og deres kultur på baggrund af iagttagelser gjort i deres eget land.

Formålet med bortførelsen og de grønlandske kvinders ophold i Danmark var at lære dem dansk og gøre dem til gode kristne. Næste gang et skib skulle til Grønland, var det meningen, at de skulle følge med retur til deres fædreland forsynet med gaver fra majestæten. Der skulle de udbrede det glade budskab om kongens velgerninger og medvirke til at vinde deres landsmænds tillid til det danske folk, udbrede den kristne tro og lette handelsvirksomheden (Olearius 1656, 169). Sådan skulle det ikke komme til at gå. Kongen fik hænderne fulde med at føre krig mod Sverige, og der blev ikke gjort nye forsøg på grønlandsekspeditioner før ophøret af Store Nordiske Krig i 1720. Derefter lykkedes det som bekendt også at genetablere en permanent nordisk tilstedeværelse i det land, som den dansk-norske kongemagt aldrig var ophørt med at betragte som en del af riget. En artikel i et af verdens ældste videnskabelige tidsskrifter, *Acta Medica & Philosophica Hafniensia*, kunne i 1673 meddele, at de grønlandske kvinder i mellemtiden var

7 Olearius 1656, 171 (ca. 100 ord med tysk oversættelse). Ældst er en liste på ca. 40 ord nedtegnet af John Davis (o. 1550-1605) efter en ekspedition til Grønland i 1586, første gang offentliggjort i 1589; se Nielsen 2011, 162-163.

døde en efter en, fordi de ikke kunne tåle det civiliserede liv i Danmark (Bartholin 1673, 70-71).

Den ækelhed, som Poul Egede – som allerede nævnt – kunne fortælle, at han som ung havde følt, når han kiggede ned i de grønlandske fedtstengryder, der aldrig blev tømt for madrester og rengjort, ses allerede hos Adam Olearius, når han malende beskriver “de vildes” væremåde: De lever dyrisk, er hverken høflige eller blufærdige, deres tøj stinker, de vasker sig ikke, og hvis de får skidt på hænderne, slikker de det bare af som hunde. De spiser endda deres eget utøj – det sidste havde man dog fået dem vænnet af med (Olearius 1656, 174). Om deres spisevaner refererede Olearius, at grønlænderne i deres eget land indtog al slags kød, også af såkaldt urene dyr som ræve og hunde, foruden fugle og fisk, og han vidste også, at maden blev kogt og ikke spist rå. Af drikkevarer kendte de kun til vand, men Olearius mente at vide, at de også drak tran. Tilbød man dem vin, afviste de at drikke det, fordi de syntes, det smagte surt. Selv iagttog Olearius, at de grønlandske kvinder spiste al slags kød og fisk, også tørfisk som de jo kendte til fra deres eget land. Derimod bemærkede han, at de undgik enhver form for krydderier, også salt, sukker og eddike, og brød kunne man heller ikke lokke i dem. De drak utrolig meget vand, også om natten, og spiste gerne både is og sne (Olearius 1656, 173-174).

Mad i det førkristne Grønland

Adam Olearius' beskrivelse af de grønlandske madvaner synes at ligge bag to af de punkter, Hans Egede af myndighederne blev anmodet om at skaffe klarhed over mange år senere. I 1725 modtog han en serie spørgsmål fra interesserede embedsmænd i Missionskollegiet, et regeringskontor oprettet i 1718 for at varetage den enevældige konges missionsindsats i rigets endnu hedenske egne: Tranquebar, Dansk Vestindien, Lapland og Grønland (Stampe 1946). Blandt 67 spørgsmål fra dette regeringsorgan om Grønland og landets beboere var disse: “Om de drikker iblant klar Fiske Thran?” Hans Egede svarede, som sandt var, “De drikker ingen Thran, men det klare rindendis Van, Spek fortærer de ikke heller bart, med mindre de haver enten Tørfisk eller Kiød

dertil, eller Bær, saas[om] Kræke Bær og Blokkebær.”⁸ Et andet spørgsmål lød: “Om de æder eller skyer visse dyr, e[ller om] de spiser alle Dyr i Landet?” Herpå lød svaret “Grønlænderne æde ikke alle Slags Dyr og Fugle, saasom Hunde, Refve og Rafvne, med mindre Hungeren om Vinteren tvinger dem dertil.”⁹

Den første udførlige grønlandsbeskrivelse baseret på iagttagelser gjort i landet selv, er Hans Egedes *Det gamle Grønlands Nye Perlustation Eller Naturel-Historie* (1741). Med dens detaljerede skildringer af landet og dets historie og indbyggere baseret på femten års ophold (1721-1736) suppleret med litteraturstudier blev bogen en omgående succes, og den blev da også i løbet af få år oversat til tysk (1742), engelsk (1745), hollandsk (1746) og fransk (1763). Kapitlet “Om Grønlændernes Fortæring, samt Spises Tilreedelse” oplyser, at

Deres Fortæring og Spiise er alene Kiød og Fisk ... nemlig Rinsdyr, Hvale, Sælhund, Harrer og Ryper, saavel som allehaande slags Søe-Fugle. Kiød spise de, stundom Raadt, stundom kogt, eller tørret i Vinden eller Soelen; men Fisk kaager de alletiid vel, eller ogsaa tørre den i Soelen om Sommeren, saasom Lax, Rogn-Kaller o: Steenbider[,] Helle-Flynder, eller den smaa Lodde eller Stint, som de i Majo og Junio tage i Mangfoldighed og forvare dem til Vinter-Kost. Og eftersom der om Vinteren er heel rart [sjældent] for dem at faae Sælhunde ... saa legge de flittig tilsammen om Høsten alle de Sælhunde som de kand faae og nedgrave dem i Sneen til Vinter-provision, da de tage en efter anden og Spise dem saa raa og frosne som de ere. Deres Drank er det klare Vand, og ikke som nogle Scribentere falskelig foregive og fortelle, at de drikke Thran; thi de spise ikke engang Speket, uden gandske lidt til tørret Fisk og Kræke-Bær, end sige at de skulle drikke Thranen (Egede 1741, 75).

Derefter kommer en livlig skildring af, hvor svinske grønlænderne er med deres mad; der er desuden ingen faste spisetider, og kvinder og mænd spiser hver for sig. Hans Egede har endvidere iagttaget, at

8 Blokkebær: blåbær.

9 Missionskollegiets spørgsmål og Egedes rapport er nyligt udgivet på grundlag af nyfundne manuskripter i København og Oslo: Nielsen 2014b. De citerede spørgsmål og svar er pkt. 36 og 65 i disse tekster.

grønlænderne tåler ganske lange sultperioder, hvor de så lever af gamle skindstykker og tang. “Men Aarsagen hvorfor de frem for os kand saa taale og udstaa Hunger er uden Tvivl denne: At som de ere meget feede og fyldige Folk, saa have de nok at tære paa for en Tid hos dem self, af deres overflødige Fedme, indtil den er udtæret”, noteres det (s. 76). Ud over de allerede nævnte fødemidler tilføjer Egede “et slags rød tang i Stranden” og rosenrod, som begge spises med tran eller spæk, samt “Skarnet af Indvollen paa Rinsdyrene, Rype Tarmen, og dislige, som alt er dem en delicatessen. De tilreede og en slags Pande-Kage af det de skraber af Sælhund Skind paa Kiød Siden, naar de dennem bereede” (s. 76).

Om tilberedningen hedder det ganske kort, at “Deres Mad kaage de om Sommeren med Træ eller Lyng ude paa Marken, men om Vinteren i deres Huuse over deres antendte Lamper udi smaa Ovale Kiedle af Messing og Kaaber eller Veiksteen, som de self forarbeide” (s. 76-77). Denne omtale af messing- og kobberkedler i kombination med de traditionelle fedtstengryder er et typisk udtryk for den forandring, det traditionelle samfund var ved at undergå. Messing- og kobberkedlerne var indkøbt hos nederlandske handelsmænd, der regelmæssigt havde besejlet de grønlandske farvande siden tidligt i 1600-tallet for at drive tuskhandel om sommeren; det var derfor et folk, der havde masser af erfaring med at handle og tale med europæere, Hans Egede og hans følge mødte i 1721. Denne handelsvirksomhed havde givet ophav til et grønlandsk-germansk pidginsprog, så helt uvant med at kommunikere med fremmedsprogede var grønslænderne ikke;¹⁰ en nederlandsk tolk som Egede havde til rådighed i de første uger af sit ophold, er et håndfast vidnesbyrd herom.¹¹

Mad i de ældste grønlandske ordlister

Det er allerede vist, at man i Europa før Hans Egedes afrejse ikke var uden viden om grønlandske spisevaner. Det ses også af tre ordli-

10 Hans Egede (1722a, 9) omtaler dette pidgin-sprog med bemærkningen “vi har slet intet om Sproget af dem, som har tilforn faret her paa Landet, uden nogle faae Ord, Handels Vahrende angaaende”.

11 Nielsen 2011, 154 med n. 48.

ster udarbejdet på grundlag af samtaler med de bortførte grønlandske kvinder, som levede i Danmark i en årrække fra 1655. To af disse ordlister forelå trykt¹² og blev studeret af Hans Egede før hans afrejse til Grønland (Egede 1722b, 39). De viser, hvilke grønlandske udtryk for madvarer, man i Europa dengang havde kendskab til. *Imeq*, “vand”, og *immuk*, “mælk”, er de eneste drikkevarer i ordlisterne.¹³ Naturligt nok dominerer udtryk for marin kost i form af fisk,¹⁴ havpattedyr¹⁵ og skaldyr.¹⁶ Fugle og landpattedyr er der færre af, men *tuttu*, “rensdyr”,

12 Ud over Adam Olearius’ allerede omtalte ordliste (se n. 7) blev en grønlandsk-latinsk ordliste offentliggjort af Thomas Bartholin (1616-1680), der krediterede sin bror Caspar Bartholin (1618-1670) for den (Bartholin 1673). En sådan ordliste nævnes tidligst i Peder Schumachers liste over manuskripter i kongens bibliotek (1665, A2 verso: “Vocabular. Grönländicum Casp. Bartholini” [www.kb.dk/permalink/2006/manus/761/eng/] (set 23. sept. 2014)]; se Petersen 2009, 26 og 52) og er endnu registreret i Det Kongelige Biblioteks samlinger (GKS 3609 8°), men som bortkommet før 1900. Af KB’s katalog fremgår, at denne ordliste har været tysk-grønlandsk og dermed ikke har været identisk med den trykte version. En tysk-grønlandsk ordliste var medtaget i Peder Hansen Resens (1625-1688) aldrig trykte *Atlas Danicus*, 39 håndskrevne foliobind der gik op i flammer ved universitetsbibliotekets brand i 1728. En forkortet version af *Atlas Danicus* ved Johan Brunsmann er imidlertid bevaret, og i afsnittet om Grønland ses den tysk-grønlandske ordliste; se Kisbye Møller 1985 – listen er trykt i Petersen og Rischel (red.) 1985. Hvorvidt denne liste er identisk med den af Peder Schumacher registrerede, vides ikke, men usandsynligt er det vel ikke.

13 De anførte ord fra 1600-tallets ordlister gengives her i nutidig retskrivning. Den afviger naturligvis ganske meget fra de tidligste forsøg på at gengive grønlandske talelyde.

14 *Eqaluk*, “ørred”; *kapisilik*, “laks”; *nataarnaq*, “helleflynder”; *saarullik*, “torsk”; *suluppaagaq*, “rødfisk”. Ud over disse specifikke arter ses også det generelle udtryk *nerpik*, “fiskekød”, og *minngerissat*, som ikke er medtaget i Samuel Kleinschmidts ordbog (1871) og derfor må antages at være gledet ud af sproget inden da. If. Otto Fabricius’ ordbog (1804) hørte udtrykket på den tid hjemme i det hemmelighedsfulde shamansprog. Poul Egedes ordbog, som er den ældste af sin art (1750), anfører, at *minngerissat* betød “Lodder, smaa Sild, Ulker”, dvs. “småfisk”.

15 *Aataaq*, “grønlandssæl”; *natseq*, “ringsæl”; *qipoqqaq*, “pukkelhval”. Desuden *orsoq*, “spæk”.

16 *Uiloq*, “musling”; *assagiarsuk*, “strandkrabbe”.

som alle dage har været et yndet byttedyr i Arktis, er dog nævnt.¹⁷ Et generelt udtryk for mad er *neqi*, “kød”, men det eneste udtryk i de gamle ordlister for tilberedt mad er *qajojq*, “suppe”. Af spiselige planter ses i ordlisterne kun én eneste art: *kuanneq*, “kvan”.

Udtømmende lister over grønlandske fødemidler er 1600-tallets ordlister naturligvis ikke; en række dyrearter er ikke med, og det samme gælder udtryk for tang og andre spiselige planter og ikke mindst de bær, der altid har været et yderst velkomment kosttilskud i de få uger om året, hvor de kan samles. Alligevel har ordlisterne givet et godt indtryk af, hvad der var at leve af i Grønland, da de bibelske tekster med deres eksotiske fortællinger blev introduceret for et nysgerrigt arktisk publikum, om hvem Hans Egede i sine førnævnte svar på Missionskollegiets spørgsmål kunne rapportere, at “som de Kiende ingen Gud, har de heller ingen slags Guds Dyrkelse.”¹⁸

Et skriftsprog bliver til

Kun to år efter sin landing på Håbets Ø, havde Hans Egede formuleret sin første korte katekismustekst på grønlandsk.¹⁹ Af de gamle ordlister fremgik, at grønlænderne havde et ord for “mad”, som de havde indlånt fra dansk: “mamad”.²⁰ Dette ord ses i samtlige ordlister fra 1600-tallet og kom også med i Poul Egedes trykte ordbog (1750: “mammat”). Men fortolkningen heraf beroede på en misforståelse, og at den blev stående så længe,²¹ er et godt eksempel på, hvor stor indflydelse de gamle ordlister havde på europæernes tilegnelse af det grønlandske sprog. *Mamaq*, som det hedder i nutidig retskrivning, er en interjektion: “ih, hvor smager det godt”, dannet af verbet *mamarpoq*, “det smager godt”. Dette verbum genfindes i samtlige inuit-sprog²² og

17 Andre landpattedyr i ordlisterne er *qimmeq*, “hund”, og *terianniaq*, “ræv”. Af fugle ses *qeerlutooq*, “and”, *taateraag*, “ride”, *tulugaq*, “ravn”. Desuden *man-nik*, “æg”.

18 Nielsen 2014b, pkt. 16.

19 Trykt i Bobé (red.) 1925, 72-74.

20 Bartholin 1673, 74: “Ex Danico Mad”.

21 Otto Fabricius’ ordbog (1804) oversætter “mammak” med det rigtigere “det som smager got; velmagende”.

22 Se Fortescue m.fl. 2010, 205 s.v. mamar(-).

er dermed ikke et ord, der er opstået, endsige indlånt, i grønlandsk. Da Hans Egede i sin første katekismus fra 1723 medtog historien om syndefaldet, fandt han det på dette tidlige tidspunkt for indviklet at skulle forklare, hvordan kundskabens træ var skabt af Gud, samtidig med at de første mennesker ikke måtte spise af det. I stedet kaldte han kundskabens træ for Djævelens træ, og Adam og Eva fik forbud mod at spise “mamad” af det.²³

At denne tidlige katekismus var sprogligt meget ufuldkommen, er en selvfølge,²⁴ men helt uforståelig har den trods alt ikke været – sproget er absolut genkendeligt som grønlandsk. Ingen havde nogensinde før forsøgt at skrive sammenhængende tekst på dette sprog, og i de følgende år voksede den grønlandske tekstmængde betragteligt og nåede et foreløbigt højdepunkt i 1726, hvor det, foruden lingvistiske tekster, lykkedes at formulere oversættelser af samtlige prædiketekster i kirkeåret med tilhørende opbyggelige spørgsmål og svar (Nielsen 2011, 155-161). Bortset fra en omfattende sprogbeskrivelse af Hans Egedes kollega, den norske præst Albert Top, der opholdt sig i Grønland 1723-1727, gik materialet fra 1726 dog tabt i Københavns brand i 1795 (Nielsen 2014a, 127-128). Bevarede er katekismustekster fra 1723 og 1724 og en omfattende manuskriptsamling fra 1725 (H. Egede 1725b): En oversættelse af Urhistorien (1 Mos 1,1–11,9), oversættelser af adskillige perikoper fra evangelierne, en katekismus, en samling missionsprædikener på grønlandsk af stærkt varierende længde, en omfattende ordliste og en kort grønlandsk grammatik – verdens første af sin art.²⁵ Af dette materiale kan en stejl læringskurve aflæses; der blev gjort ganske betragtelige sproglige fremskridt i løbet af de første fire år, fordi Hans Egede havde sine fire børn med sig til Grønland. Disse børn blev de første europæere, der lærte grønlandsk på omtrent modersmålsniveau, og Hans Egede kunne meget tidligt bruge især sin ældste søn Poul som informant i sine studier over det eksotiske grønlandske sprogs kom-

23 H. Egede 1723, 72, pkt. 8. Her ses også følgende teologiske regibemærkning: “NB: For at føye deris Begreb, til egner ieg det forbudne Træes Frugt, Dievelen, og det for den fordervelig affect schyld, hvor til Dievelen var aarsag og Stiffere.”

24 Da Poul Egede mange år senere genså sin fars tidligste tekster, konstaterede han, at de “ere saa urigtige, at jeg nu ikke undrer over, at de muntre og lystige Grønlændere loe, naar jeg katekiserede for dem” (P. Egede 1788, 10).

25 For nærmere beskrivelser af materialet, se Nielsen 2011, 2012, 2014a.

plekse grammatik. Den unge Poul Egede havde da også en væsentlig andel i den vældige oversættelsesvirksomhed, der udfoldede sig på Håbets Ø i missionens tidligste år.²⁶

I katekismusteksten fra 1724 blev "Djævelens træ" til "det uduelige træ", og hele to forskellige verber for "at spise" blev benyttet: *nerivoq*, der ganske rigtigt har denne betydning, og *mamartorpoq*, der snarere betyder "han får noget der smager ham".²⁷ I den tro, at den ovenfor omtalte interjektion *mamaq* var et nomen, fortsattes brugen heraf med umulig nominal kasusbøjning: "mamanic tynissarátigut", hvilket måske af publikum kunne opfattes *mamartunik*²⁸ *tunisaqaatsigut*, "du giver os noget velsmagende".²⁹ Men for "mad" indførtes dette år også nye udtryk: *mamarisaq*, der dog rettere betyder "livret",³⁰ og *neqissaq*, som var det ord, man ledte efter.³¹

26 Til sine foresatte i Bergen og København (se n. 52) skrev Hans Egede 5. aug. 1726: "Jeg Kan iche andet, end her udj bekiende min Sandhed, at dersom iche børn, fornemmelig min Elste Søn af den idelige omgiengelse, som Jeg fra begyndelsen har ladet hannem have, med Grønlændernes ungdom haver faaet nogenleedes begreeb af deeres Sproog og tungeslag, da hafde Vj langt fra endnu Kundet præstere dette Nærværendes, i hvor ringe det end er og siiges kan. Ja iche udj 10 aar lærer hverchen Jeg, eller en [an]den til alders Kommen saa meget af dette Sproog og dets vanskelige udtale, som min Søn, ved øvelse og omgiengelse, allerede har lærdt, endschiønt man Kan faae Sprooget oversat, og udj Visse Regler forfattet." Citeret efter en afskrift i Det Kongelige Bibliotek: NKS 1293 2°, opslag 189.

27 H. Egede 1724, 132-140, blandt andet pkt. 10 og *Qvæstiones*, pkt. 3.

28 Et nominaliseret verbum med en kasusendelse der her markerer objekt, flertal.

29 Citatet er fra en bøn betitlet "En Bøn til deris egen VanVittigheds Kien-delse". Samme form af *mamaq* ses i en aftenbøn, en bordbøn og i den tidligst kendte version af Fadervor i samme manuskript.

30 Forsynet med en kasusendelse: "mamacsanic" i indledningen til en nyfundet version af 1724-katekismen; se Nielsen 2014a, 134 med n. 56.

31 Katekismusteksten fra 1724 indeholder to bordbønner til brug henholdsvis før og efter måltidet. I den første ses det mindre vellykkede "mamanic", i den anden det fuldt korrekte "nekicsanic", dvs. *neqissaq* med en kasusendelse. Der er tale om nominet *neqi*, "kød", forsynet med et fremtidsaffiks. I dag bruges i samme betydning et nominaliseret verbum, også med fremtidsaffiks: *nerisassat* (flertal), "det der skal spises".

Giv os i dag vort daglige brød

I Hans Egedes katekismus fra 1724 blev Fadervor første gang formuleret på grønlandsk. I mangel af et brugbart ord for “brød” forsøgte missionæren i stedet at skrive “giv os i dag vores mad”, og her brugtes *mamaq*; denne interjektion, med nominal kasusbøjning, genfindes i 1725-versionen af katekismusteksten. Den følgende gennemgang af, hvordan denne bøn har været gengivet i tidens løb, er til dels affødt af et hårdnakket rygte, jeg sjældent har set på tryk, men ofte har mødt mand og mand imellem, nemlig at man på grønlandsk skulle sige “giv os i dag vor daglige sæl”. Det har intet på sig.

Efter sin tilbagekomst til Danmark i 1736 grundlagde Hans Egede sit grønlandske seminarium, hvor kommende missionærer kunne få sprogundervisning. Grundbogen var en utrykt grønlandsk grammatik, som seminarieeleverne selv måtte afskrive og dermed fremstille det nødvendige antal eksemplarer af. Kun én eneste af disse afskrifter er blevet bevaret for eftertiden,³² og det blev efter alt at dømme fremstillet til ære for en fætter til kong Christian VI, grev Christian Ernst zu Stolberg-Wernigerode, der besøgte København i 1739 (Rosenkilde 1934). Hans Egede føjede egenhændigt to tekster til dette eksemplar: den tidligst kendte grønlandske version af den apostolske trosbekendelse samt Fadervor. I denne version af Fadervor ses *neqissat*, og dette ord blev stående i den første trykte grønlandske katekismus (H. Egede 1742, 26). Allerede to år senere udkom Poul Egedes oversættelse af de fire evangelier (P. Egede 1744); i Matthæusevangeliets gengivelse af Fadervor (6,9-13) ses heri *neqissat* (v. 11), men en fodnote har alternativet *timiusaq*, et ord for brød, der tidligst blev noteret i 1725 – mere om dette ord senere. I Lukasevangeliets version af Fadervor (Luk 11,2-4) er det omvendt: Her ses *timiusaq* i brødteksten (v. 3), og en fodnote forklarer, at al mad kaldes “brød”; hermed menes formentlig, at “brød” skal forstås som en synekdoke for “mad”.

I 1754 udgav herrnhuterne en samling “bedesalmer” på grønlandsk. I 1733 havde de påbegyndt deres grønlandsmission på en lokalitet, de navngav Neuherrnhut, få kilometer fra den af Hans Egede grund-

32 Med den latinske titel *Grammatica Grønlandica per Johannem Egede concepta*. I 1760 blev en revideret version af denne grammatik trykt i Poul Egedes navn.

lagte koloni Godthåb (Kjærgaard og Kjærgaard 2003), og efter få år påbegyndte de en ganske omfattende selvstændig grønlandsk publikationsvirksomhed, der varede ved, indtil de måtte forlade Grønland i 1900.³³ I den nævnte samling bedesalmer indgår naturligvis Fadervor, og her ses udtrykket *pissatsinnik*, “det der tilkommer os”, i stedet for “brød” (*Illeit Tuksiautit Tuksiutillo* 1754, 3). Man har åbenbart fundet, at synekdommen var en stilfigur, der skulle undgås i en tekst, som det var så vigtigt blev ordentligt forstået. Formuleringen var da også så vellykket, at statsmissionen straks overtog den; da Poul Egede to år senere udsendte sin oversættelse af Luthers lille katekismus (P. Egede 1756), genfindes *pissatsinnik* i hans gengivelse af Fadervor, og i en fodnote forklares, at det drejer sig om *neqissat* eller *timiusaq* (s. 15). I langt de fleste efterfølgende trykte gengivelser af Fadervor blev *pissatsinnik* stående; det gælder de første trykte oversættelser af Det Nye Testamente,³⁴ en herrnhutisk evangelieharmonie (*Nalegauta* 1778, 157), mindst tre herrnhutiske salmebøger,³⁵ adskillige katekismusudgaver,³⁶ to kirkeritualer (P. Egede 1783, 12; Fabricius 1819, 4) og to andagtsbøger (Wexels 1850, 85; Paulus 1853, 400), hvoraf den ene (Paulus) endda har Fadervor som sangtekst. I perioden 1757-1888 er det kun i den ældste bevarede grønlandske ABC (1757) og i en samling bibelhistorier udgivet af K.J.O. Steenberg (1854, 78) lykkedes mig at finde det ældre *neqissat* i den grønlandske version af Fadervor.

Først Samuel Kleinschmidt (1814-1886) udskiftede det hævdvundne *pissatsinnik* med *inuutissat*, “levnedsmidler”.³⁷ Hans indsigt i det grøn-

33 Den første herrnhutiske bog trykt på grønlandsk er en lille samling salmer fra 1747. Den sidste bog var også en salmebog, den udkom så sent som i 1897; se Hauser 1986.

34 P. Egede 1766; se heri gengivelsen af Matt 6,11 og Luk 11,3; i en fodnote til Luk 11,3 forklares, at det drejer sig om *timiusaq*. Endvidere Fabricius 1794 og C. Kleinschmidt 1822.

35 *Illeit Tuksiautit Tuksiutillo* 1759, 1; *Illeit Tuksiautit Tuksiutillo* 1772, 235; *Tuksiautit* 1785, 247-248.

36 Der foreligger mindst syv grønlandske tryk af Luthers lille katekismus fra 1797 til 1885; tre forskellige katekismustekster blev udarbejdet af henholdsvis Poul Egede (1772/1780, 13), Egil Thorhallesen (1777, 66) og Otto Fabricius (1790, 87 med mindst syv genoptryk, senest 1874). En herrnhutisk katekismus blev trykt i 1861 (*Tamersa Makperksaeket* 1861, 52).

37 Et notat med Fadervor i Kleinschmidts karakteristiske håndskrift og en række spørgsmål til en af hans elever om, hvad der vil være den bedste sprog-

landske sprogs krinkelkroge var formidabel, hvad man kan erkyn- dige sig om ved at studere hans to lingvistiske mesterværker, den grønland- ske grammatik (1851) og ordbogen (1871). Også som bibeloversætter var han uovertruffen; at hele Bibelen for første gang kunne udgives på grønlandsk i 1900 (*Atuagarssuit*), var først og fremmest Kleinschmidts fortjeneste.³⁸ For hans fintmærkende sprogøre har *pissatsinnik* nok haft en lidt for juridisk karakter; nominet *pissaq*³⁹ bruges om en rettighed, “noget der er bestemt for nogen”.⁴⁰ Kleinschmidts oversættelse af Det Nye Testamente udkom posthumt i 1893 (*Tastamantiták*), og *inuutis- sat* overlevede to senere reviderede udgaver (1912, 1936). I den seneste grønlandske Bibel (*Biibili* 2000) ses et lidt længere ord, men det har samme betydning: *inuussutissat*.⁴¹ Sammenligner man med den anden side af Davisstrædet, hvor den trykte litteratur på de lokale inuitsprog aldrig har nået bare tilnærmelsesvist samme omfang som i Grønland, genfindes det herrnhutiske udtryk *pissatsinnik* i både Labrador- og Baf- fin Island-dialekterne,⁴² men i den seneste udgave af Bibelen på inuk- titut⁴³ er det erstattet af *neqissat*; det hedder det også på inupiat, som tales i det nordlige Alaska (*Inupiat New Testament*, 1966). *Inuu(ssu)- tissat* er dermed en grønlandsk nyskabelse i det bibelske sprog, der kan føres tilbage til Samuel Kleinschmidt.

Mad i den ældste grønlandske bibel

I den tidligste missionstid øgedes den grønlandske tekstmængde, som allerede sagt, dramatisk frem til sommeren 1725. En helt ny litterær verden blev præsenteret i Arktis med oversættelsen af den bibelske Ur-

brug, er bevaret og afbildet i Wilhjelm 2001, 324. På tryk ses Fadervor med *inuutissat* tidligst i det grønlandske kirkeritual fra 1888 (*Maligtarissat*, s. 4).

38 En særdeles fyldig biografi over Samuel Kleinschmidt er Wilhjelm 2001, 2013.

39 *Pissatsinnik* er personbøjet flertal med en kasusendelse.

40 Således Kleinschmidts ordbog s.v. *pigssak* (s. 282).

41 *Inuutissat* og *inuussutissat* er etymologisk set identiske ord.

42 Labrador: *Testamentitak* 1952; Baffin Island: *The New Testament* 1943. Jeg holder mig til nutidig grønlandsk retskrivning; de canadiske inuit-dialekter afviger naturligvis herfra.

43 *Holy Bible* 2012.

historie (H. Egede 1725b), hvor alle de eksotiske navne på fremmede lande, byer, floder, folkeslag og personer kom med sammen med mærkelige ord som *bdellion* og *onyx*.⁴⁴ Selv Adams slægtsbog i 1 Mos 5 med de mange høje tal blev omhyggeligt gengivet, og det til trods for, at det højeste talord i tidens grønlandske sprog var *unna*, "21". Med glæde og stolthed kunne Hans Egede betro sin dagbog, at han den 6. november 1724 for første gang havde læst op af beretningerne om skabelsen og syndfloden for et velvilligt publikum på Kook-øerne ved indsejlingen til Nuukfjorden. Han skriver, at han derefter ville gå i gang med at oversætte en af de "Evangeliske Historier" (H. Egede 1725a, 150); resultatet er bevaret i autograf i den føromtaltede manuskriptsamling fra 1725. At hvalerne, der sammen med de øvrige marine pattedyr udgjorde hovedparten af eksistensgrundlaget for inuit, var skabt af den Gud, som missionærerne prædikede om, var ikke svært at få udtrykt (1 Mos 1,21). Det samme gælder naturligvis det skindtøj, som Gud forsynede de første mennesker med (1 Mos 3,21). Disse væsentlige elementer i grønlændernes hverdagsliv var dermed led i den guddommelige orden, og også grønlænderne blev nu indskrevet i den bibelske historie; som storfanger må Nimrod (1 Mos 10,9) have været en umiddelbart genkendelig figur.

Sværere var det med figenbladene i 1 Mos 3,7; her tyede Hans Egede i første omgang til en lokal plante, alperosen. Det vides, at urhistorien kom til at cirkulere i afskrifter, og at den blev benyttet i undervisningen af de grønlandske katekumener.⁴⁵ Ingen af disse afskrifter er bevaret, og først i 1822 udkom 1 Mosebog på tryk. Her dukker fignerne op som et veletableret låneord. Første gang ses dette ord i Poul Egedes oversættelse af evangelierne (1744), for eksempel i Joh 1,48: "figinnit orpien attaneetotit", "du var under fignerens træ".

44 1 Mos 2,12 i tidens danske bibles; her er benyttet Frederik IV's bibel (*Biblia* 1716).

45 En "Designation Over den Grønlandske Ungdoms Forfremmelse i Christelig Kundskab" (N. Egede 1744, 129-144) meddeler lister over katekumener i Christianshåb og Godthåb i 1743 med bemærkninger om deres "Forfremmelse i Christelig Kundskab". Om nogle af disse personer hedder det, at de kan "De Ti første Capitler af første Mose-Bog". Denne bibelske tekst har været under forandring; således oversatte Poul Egede de tre første Mosebøger i perioden 1737-1739 (P. Egede 1788, 78, 161), men disse manuskripter er gået tabt.

På dette tidspunkt blev der inden for få kvadratkilometer talt ikke færre end fem sprog, og Godthåbegnen var dermed blevet multikulturel: i selve Godthåb blev der talt dansk, grønlandsk og dansk-grønlandsk pidgin; i det nærliggende Neuherrnhut var sprogene tysk, grønlandsk og tysk-grønlandsk pidgin (Nielsen 2011, 166-167). De to pidginsprog (i litteraturen ofte benævnt *køkkengrønlandsk*) har ikke været indbyrdes forståelige og taltes som fremmedsprog af missionærerne og de omvendte i lokalbefolkningen. I den herrnhutiske bibeltradition ses da også en tysk version af det omtalte låneord i Joh 1,48: “orpiub Feigeliksab attanéitullutit”, “mens du var under træet, der skal forsynes med figer”.⁴⁶ En lignende forskel ses i gengivelsen af vin: statsmissionens tekster indførte et dansk låneord, som er forblevet i det grønlandske sprog: *viinni*, hvorimod herrnhutterne indlånede fra tysk: *Weini*.

Landbrugets oprindelse i forbandelsesteksten 1 Mos 3,17-19 frembød naturligvis vanskeligheder. Et ord for “brød” (v. 19) fandtes ikke i efteråret 1724 og blev heller ikke endnu forsøgt opfundet; Hans Egede lod sig nøje med at lade Adam svede i forsøget på at skaffe mad. “Tjørn og tidsel” (v. 18) blev til “træer og dårligt græs”, og at Adam måtte se sig henvist til at leve af markens planter, blev hos Egede til, at han skulle spise græs. Da Egede senere kom i gang med at oversætte nogle af de “Evangeliske historier”, havde han fundet et ord for “brød”: *timi-usaq*, “knoglemarvslignende”, som han fik brug for i fortællingen om Jesu fristelse i ørkenen.⁴⁷ Dette ord blev stående i samtlige efterfølgende trykte bibler. Som beskrivelse af en importeret vare i Arktis må *timi-usaq* være opfundet af lokalbefolkningen selv, og Hans Egede er blevet opmærksom på denne sproglige nydannelse på et tidspunkt mellem november 1724 og foråret 1725. I dag bruges ordet mest i det bibelske sprog og i kirkelige formuleringer, her i betydningen “oblat”, men endnu i begyndelsen af 1900-tallet kunne det i daglig tale også betyde “hårdt brød” og “skibsbrød”.⁴⁸ “Brød” hedder i nutiden oftest *iffiaq*, “forarbejdet græs”. Men i gengivelsen af 1 Mos 3,19 udviklede der sig tidligt en tradition for at undgå denne synekdoke; i den grønlandske Bibel har Adam på dette sted altid spist “mad” i stedet for “brød”.

46 *Nalegauta* 1778, 42; C. Kleinschmidt 1822.

47 Teksten til første søndag i fasten (Matt 4,1-11).

48 Schultz-Lorentzens ordbog (1926, 290, s.v. *timiussak*).

Et andet bibelsk landbrugsprodukt er vin. Derfor indlånede Hans Egede det ovenfor omtalte fremmedord *viinni*. Det ses to steder i Egedes grønlandske bibeloversættelser fra 1725, og vinens virkning beskrives ganske forskelligt: I historien om den første vingård, 1 Mos 9,20-21, får den Noa til at miste forstanden, hvorimod der fokuseres på de mere muntre potentialer i oversættelsen af historien om brylluppet i Kana, for her skulle vinen gøre selskabet lystigt; i Egedes oversættelse blev det til, at vinen skulle få selskabet til at danse.⁴⁹ I Poul Egedes trykte oversættelser (P. Egede 1744, 1766) var der i historien om brylluppet i Kana indsat en fodnote til Joh 2,3, hvori læseren fik forklaret, at vin var en drik. I en fodnote til Matt 7,16 (“[p]lukker man druer af tjørn ... ?”) kunne man læse (i 1766), at vindruer er saftige, velsmagende bær; denne forklaring blev, forståeligt nok, stående i Otto Fabricius oversættelse (1794) – vindruer var på den tid ukendte i Grønland, hvorimod det ikke længere var nødvendigt at forklare nogen, at vin er en drik.

1 Mos 9,20-21 bød på andre udfordringer end blot at forklare, hvad vin er: “Noe begyndte at blive en Avlsmand; Og plantede en Viin-gaard”, stod der i tidens danske bibel (*Biblia* 1716). I 1725 måtte Hans Egede indskrænke sig til at skrive, at Noa lavede vin. I den første trykte oversættelse af 1 Mosebog, som ikke udkom før 97 år senere, var sproget blevet beriget med et udtryk for “agerdyrker”, og karakteristisk for det grønlandske sprog består det af en udtømmende begrebsforklaring: *naggorissaasoq*, “en der prøver at gøre noget mest muligt frugtbart”. Ordet “vingård” blev delt i to: *viinnequtilik naatsiivik*. *Naatsiivik* forklarer, hvad en have er: “et sted hvor man venter på at noget gror”. *Viinnequtilik* beskriver denne have nærmere: “forsynet med vinstokke”; *viinnequt* er en beskrivelse af “vinstok” og betyder “vin som del af en helhed”. Det grønlandske sprogs fleksibilitet illustreres af, at den nutidige bibel kan klare sig med ét ord for sætningen “han var den første, der etablerede en vingård”: *viinnequteqarfilioqqaartuuvoq*.⁵⁰

Hvad dyrene angår, medbragte de første europæiske skibe får. Missionens norske oprindelse afslører sig i låneordet *sava*, der tidligst op-

49 Anden søndag efter hellig tre konger (Joh 2,1-11).

50 For en indgående beskrivelse af det polysyntetiske grønlandske sprog, herunder det komplicerede derivationssystem, se min *Vestgrønlandsk grammatik*: www.groenlandskgrammatik.dk.

træder i 1725-manuskriptet, og som helt åbenbart kommer fra det norske ord *sau*; ordet er stadig almindeligt brugt. Andre ikke-arktiske dyr i tekstsamlingen fra 1725 er okser og duer; disse ord blev indlånt fra dansk og bruges også stadig, men i fuldt grønlandiseret stavemåde: *ussik* og *tui*.

Nye strømninger: 275 års bibeloversættelser

Ritualer og tabuer, der skulle overholdes, var der mange af i det før-kristne vestgrønlandske samfund,⁵¹ og dog var det, i Hans Egedes forståelse (1725b, 62-63), et “folch af Ingen Religion og Guds Tieniste”. En effektiv missionsindsats fik på få år kristnet dette samfund og indført nye ritualer i form af daglige morgen- og aftenbønner samt bordbønner, foruden regelmæssige gudstjenester med bibellæsning, katekese, salmesang og prædiken. Den første egentlige gudstjeneste med grønlandsk liturgi blev gennemført så tidligt som 10. januar 1724 (Nielsen 2014a, 123-124), og allerede fra 1726 foreligger en harmdirrende rapport om, hvordan en konvertit blev hånet af sine ikke-kristne landsmænd, efter at Hans Egede havde været på besøg hos sine grønlandske naboer på Håbets Ø. Denne konvertit “fortaltdte ogsaa, at de om Aftenen, efter at vi vare gaaen derfra, taledte meget spotteligen om vores Læsen og Underviisning, og giækkede hannem, der de fik Mad, at han skulde komme, og læse for dem; og efter at de havde ædt, sagde Spotte-viis: Ja, vi glemte at læse etc.” (H. Egede 1738, 194-195).

275 år efter at Hans Egede første gang sendte prøver på grønlandsk bibeltekster til sine foresatte i Bergen og København⁵² udkom for anden gang en grønlandsk helbibel (*Biibili* 2000). Første gang det skete, var som anført præcis et århundrede tidligere (*Atuagarssuit* 1900). Inden man nåede så vidt, udkom ikke færre end tre oversættelser af Det Nye Testamente i sin helhed (P. Egede 1766; Fabricius 1794;⁵³ C.

51 For en introduktion til inuitisk shamanisme, se Kleivan og Sonne 1985.

52 Hans Egede var i begyndelsen finansieret af Det Bergenske Handelskompagni, der gik konkurs allerede i 1726 (Solberg 1917). Som kongelig missionsnær var han underlagt biskoppen over Bergen og Missionskollegiet i København.

53 Genoptrykt 1799 og 1827.

Kleinschmidt 1822⁵⁴), foruden en lang række gammeltestamentlige enkeltskrifter med Otto Fabricius' oversættelse af 1 Mosebog som det første (Fabricius 1822).⁵⁵ I betragtning af, at der i Vestgrønland boede ca. 11.000 personer omkring år 1900, og at befolkningstallet før dette tidspunkt aldrig havde været højere,⁵⁶ er der tale om en ganske anseelig oversættelsesindsats. Antallet af udgivelser i øvrigt var også ganske overvældende,⁵⁷ og at der i høj grad var lokal interesse for de mange tekster, er dokumenteret i en studie af Niels Frandsen (1999); til det nordgrønlandske inspektorat alene, hvor befolkningstallet lå på ca. 3.000 personer, blev fra Danmark eksporteret mere end 21.000 bøger i perioden 1791-1850. Arkivsituationen muliggør ikke en tilsvarende undersøgelse for det større og mere befolkningsrige sydgrønlandske inspektorat, hvor herrnhuttermissionen virkede side om side med den danske statsmission og distribuerede deres egne bøger, men på grundlag af Frandsens tal for Nordgrønland synes det rimeligt at anslå, at der i perioden 1791-1850 blev afskibet mindst 1.000 bøger om året til hele Vestgrønland (Kjærgaard 2011, 143-144). De blev slidt i laser; kun ganske få eksemplarer af denne vældige produktion er bevaret. "Det var lutter gejstlig litteratur – grønlænderne ville være blevet ganske overproppet med kristelig gudelighed og højtidelighed, hvis de ikke i sig selv havde været for sunde til straks at lade sig rive med af de nye strømninger", skrev en nedladende William Thalbitzer i en i øvrigt fortrinlig oversigt over den grønlandske litteraturhistorie (Thalbitzer 1950, 231).

Thalbitzer tog fejl; man lod sig i høj grad "rive med af de nye strømninger". Et eksempel blev refereret af Niels Egede (1710-1782), søn af Hans Egede, og i 1739 nytiltrådt købmand i Godthåb, hvortil han var rejst sammen med præsten Christian Drachardt (1711-1778):

54 Genoptrykt 1851.

55 Fuldstændige fortegnelser over de gammeltestamentlige skrifter, der mig bekendt forelå trykt på grønlandsk før *Tastamantitokak* 1895-1900, har jeg offentliggjort i Nielsen 2011, 148.

56 For en oversigt over befolkningsudviklingen i Vestgrønland fra 1789 til 1901, se Kjær Sørensen 2007, 15.

57 Pfaff og Lauridsen 1890 har en omfattende bibliografi over grønlandssprogede bøger trykt før 1880 (s. 199-216). Til trods for at det i dag vides, at den ikke er fuldstændig, giver denne liste alligevel et godt indtryk af materialets kolossale omfang.

Den 29de [juni 1739] var atter eendeel Grønlænder hos os for at handle, og da det var forrettet, bad Hr. Drachard at jeg vilde tale til dem, for ham, om Himmels og Jordens Skabere, som jeg og gjorde, Hr. Drachard da for at øve sig i Sproget læste for dem af Bogen og siden Forklarede jeg dem det, der var mange som vilde gierne lære, men beklagede sig at de havde deres Hiemme saa langt borte, og sagde til vore naboer: I have meget got frem for os og, kand lære det som fører eder til Himmels, de taledede og indbyrdis med hverandre, med grædende Taarer (N. Egede 1744, 4).

Episoden illustrerer, at det grønlandske samfund var i voldsom forandring allerede 18 år efter Hans Egedes landing. Mange "vilde gierne lære", og som i så mange andre lande verden over har missionsindsatsen og bibeloversættelsesprojektet da også i Grønland påvirket samfundsudviklingen og det lokale sprog; adskillige af Hans Egedes neologismer er i dag en del af standardsproget. Men hvor europæernes ankomst mange andre steder har medført omfattende død og ødelæggelse, hvad angår mennesker, kulturer og sprog – man tænke blot på Amerika, få timers sejlads fra Grønland – har man i Grønland både den dansk-norske statsmission og den tysksprogede herrnhutermision at takke for, at det grønlandske sprog i dag er fuldt levedygtigt og bruges på alle væsentlige områder af livet: "på gaden, i skolen, i sengen, i kirken, i retten, i parlamentet og i regeringskontorerne", som Thorkild Kjærgaard (2014, 118) så malende har udtrykt det. Det til trods for, at et ønske om at komme det hæmmende grønlandske sprog til livs, så grønlænderne lettere kunne indtræde i den vestlige verden på lige fod med deres danske landsmænd i syd, en overgang fremstod massivt i toneangivende kredse i det grønlandske samfund, hvad Christian Berthelsen (1916-2015), grønlandskfødt skoledirektør i sit hjemland i de vanskelige år 1960-1972, har dokumenteret i en øjenåbnende artikel (Berthelsen 2008).

Et nostalgisk udtryk for kristendommens styrke i den selvbevidste, grønlandsksprogede nation, der den dag i dag med rette er stolt af sin litterære arv, er den grønlandske forfatter Frederik Nielsens roman *Tuumarsi* fra 1934. Handlingen er henlagt til missionstiden, og i en central scene, hvor hovedpersonen Tuumarsi sammen med sin familie er flyttet fra hjembygden for at grundlægge en ny boplads, hedder det

om Tuumarsis gamle mor, at “[d]et, hun savnede mest [på det nye sted], var gudstjenesten om søndagen med klokkeklang og salmesang” (Fr. Nielsen 1980, 18). Et mere nutidigt eksempel på noget lignende kunne høres i Folketinget i 2009, da det daværende grønlandske folketingsmedlem Lars Emil Johansen, i dag formand for det grønlandske landsting, Inatsisartut, holdt tale ved Selvstyrelovens vedtagelse og i et tilbageblik roste kirken for at have “kristnet det grønlandske folk i en grad, der vil gøre enhver dansk biskop misundelig”.⁵⁸

Bibliografi

- [ABC, dansk og grønlandsk, uden titelblad], 1757, København
- Arneborg, J., 2004, ‘Det europæiske landnam. Nordboerne i Grønland 985-1450 e.v.t.’, i *Grønlands forhistorie*, red. H.C. Gulløv, København: Gyldendal, 219-278
- Atuagarssuit tássa agdlagkat ivdlernartut tamarmiussut ...* [de store bøger, dvs. alle de hellige skrifter] 1900, København
- Bartholin, C., 1673, ‘De Gróenlandorum Unicornu & Lingva’, *Acta Medica & Philosophica Hafniensia*, 70-77
- Bertelsen, A., 1945, *Grønlændere i Danmark. Bidrag til Belysning af grønlandsk Kolonisationsarbejde fra 1605 til vor Tid* (Meddelelser om Grønland, 145.2), København
- Berthelsen, C., 2008, ‘Ønsker om at lære dansk historisk set’, *Grønland* 56, 144-161
- Biblia, paa Danske ...*, 1716, København
- Biibili. Allakkat illernartut* [Bibelen. De hellige skrifter], 2000, København: Det Danske Bibelselskab
- Bobé, L. (red.), 1925, *Hans Egede. Relationer fra Grønland 1721–36 og Det gamle Grønlands ny Perustration 1741* (Meddelelser om Grønland, 54), København
- Bobé, L. (red.), 1936, *Diplomatarium Groenlandicum 1492–1814* (Meddelelser om Grønland, 55.3), København
- Egede, H., 1722a, *Relation angaaende dend Dessen med dend GrønLandske Mission*, i: Bobé (red.) 1925, 1-29

58 Citeret i Nielsen 2011, 184.

- Egede, H., 1722b, *Kort Relation om Grønland og detz Indbyggeris Beskaffenhed saa vitt vi endnu til Datum kand hafve Opliusning om*, i: Bobé (red.) 1925, 30-40
- Egede, H., 1723, *Continuation af dend Journal Relation angaaende dend nye anfangne GrønLandske Mission fra dend 21. junij 1722 indtil Ultimo Julij 1723*, i: Bobé (red.) 1925, 45-88
- Egede, H., 1724, *Continuation af Journal-Relationen Angaaende dend foretagne Mission till de Hedenske Grønlænders Omvendelse fra Julio 1723 indtill Julium 1724*. I: Bobé (red.) 1925, 89-140
- Egede, H., 1725a, *Dend Fierde Continuation udaf Journal-Relationen Betreffende det Grønlandske-Missions-Verch fra d. 30 Julij 1724 indtil d. 31. Maij Indeværende 1725*, i: Bobé (red.) 1925, 141-166
- Egede, H., 1725b, *Ti till Ellefve Capitler udaf Skabelsens-Bog. Ofversatt udj Grønlændernis Sprog for at viise hvor vitt Mand er avangerit udj Sproget, og hvad endnu fattis, førend Mand fuldkommeligen kand forestille dem Troen og dend Sande Guds Kundskab*, utrykt manuskript, Det Kongelige Bibliotek, Ledreborg 339 4°
- Egede, H., 1738, *Omstændelig og udførlig Relation, Angaaende Den Grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse*, København
- Egede, H., 1741, *Det gamle Grønlands Nye Perlustration Eller Naturel-Historie ...*, København
- Egede, H., 1742, *Elementa Fidei Christianæ* [katekismus på grønlandsk], København
- Egede, N., 1744, *Tredje Continuation Af Relationerne Betreffende Den Grønlandske Missions Tilstand Og Beskaffenhed Forfattet i Form af en Journal Fra Anno 1739 til 1743*, København
- Egede, P., 1744, *Evangelium. Okausek tussarnersok ...* [Evangelium. Det dejlige ord (evangelierne på grønlandsk)], København
- Egede, P., 1750, *Dictionarium Grönlandico-Danico-Latinum*, København
- Egede, P., 1756, *Catechismus Mingnek D. M. Lutherim Aglega ...* [Den lille katekismus som D. M. Luther har skrevet], København
- Egede, P., 1760, *Grammatica Grönlandica Danico-Latina*, København
- Egede, P., 1766, *Testamente Nutak eller Det Nye Testamente oversat i det Grønlandske Sprog...*, København
- Egede, P., 1772, *Katekismuse Mingnek D. M. Luterim Aglega*, København; genoptrykt 1780

- Egede, P., 1783, *Ajokærsoirsun Atuagekseit Nalegbingne Grönlandme. Ritual over Kirke-Forretningerne ved den Danske Mission paa Grönland*, København
- Egede, P., 1788, *Efterretninger om Grönland, uddragne af en Journal holden fra 1721 til 1788*, København
- Fabricius, O., 1790, *Ajokærsutit illuartut Gudimik* [de hellige læresætninger om Gud], København; genoptrykt 1797, 1818, 1833, 1842; revideret udgave 1849, 1866, 1874
- Fabricius, O., 1794, *Testamente nutak ...* [Det Nye Testamente på grønlandsk], København; genoptrykt 1799 og 1827
- Fabricius, O., 1804, *Den Grönlandske Ordbog, forbedret og forøget*, København
- Fabricius, O., 1819, *Arkiksutiksak Pellesinnut Ajokærsoirsunnudlo, kannong-illivdlutik pirsaromarput Nálegiartorbingne, Kaládlit Nunæenne. Ritual over Kirke-Forretningerne ved den Danske Mission i Grönland*, København
- Fabricius, O., 1822, *Testamentitokamit Mosesim Aglegøj siurdleet ...* [den første af Moses' bøger fra Det Gamle Testamente], København
- Fortescue, M., Jacobson, S., og L. Kaplan, 2010, *Comparative Eskimo Dictionary With Aleut Cognates* (Alaska Native Language Center Research Paper, 9), University of Alaska Fairbanks
- Frandsen, N., 1999, 'Lært at læse – og hvad så? Grönlandske bøger i Nordgrönland 1791-1850', *Grönlandsk Kultur- og Samfundsforskning* 98/99, 201-215
- Gad, F., 1978, *Grönlands Historie. I. Indtil 1700*, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
- Hauser, Michael, 1986, *Liturgical Texts and Hymns used by The Mission of The Moravian Brethren in Greenland. An Annotated Bibliography* (upubliceret manuskript i universitetsbiblioteket, Nuuk)
- Holy Bible in Eastern Arctic Inuktitut*, 2012, Toronto: Canadian Bible Society
- Illeit Tuksiautit Tuksiutillo Errinakangitsut Errinaglillo* [nogle salmer og bønner med og uden melodier], 1754
- Illeit Tuksiautit Tuksiutillo Errinnaglit Errinnakangitsullo*, 1759, Utrecht
- Illeit Tuksiautit Tuksiutillo Errinnaglit Errinnakangitsullo*, 1772, Berlin
- Inupiat New Testament*, 1966, New York: American Bible Society
- Kisbye Møller, J. 1985, 'Resens Grönlandsbeskrivelse 1687. En uudgivet tysk-grönlandsk ordliste' *Grönland* 33, 149-151
- Kjær Sørensen, A., 2007, *Denmark-Greenland in the twentieth Century* (Meddelelser om Grönland, Man & Society, 34), København

- Kjærgaard, K., og T. Kjærgaard, 2003, *Ny Herrnhut i Nuuk 1733-2003*, Nuuk: Ilisimatusarfik
- Kjærgaard, T., 2009, 'Da der blev kastet lod om verdens skæbne ved Davisstrædet', *Grønland* 57, 150-161
- Kjærgaard, T., 2011, 'Genesis in the Longhouse: Religious Reading in Greenland in the Eighteenth Century', i *Religious Reading in the Lutheran North: Studies in Early Modern Scandinavian Book Culture*, red. C. Appel og M. Fink-Jensen, Cambridge Scholars, 133-158
- Kjærgaard, T., 2014, 'Landsmænd', *Grønland* 62, 109-120
- Kleinschmidt, C., 1822, *Testamentitak ...* [Det Nye Testamente på grønlandsk], London; genoptrykt 1851
- Kleinschmidt, S., 1851, *Grammatik der Grönländischen Sprache*, Berlin
- Kleinschmidt, S., 1871, *Den Grønlandske Ordbog*, København
- Kleivan, I., og B. Sonne, 1985, *Eskimos. Greenland and Canada* (Iconography of Religions, 8.2), Leiden
- Luther, M., 1797, *Katekismuse Luterim Aglega ...* [katekismus skrevet af Luther], København; genoptrykt 1816, 1827, 1840, 1849, 1863, 1885
- Maligtarissat palasit suliokataisalo nâlagiartitsissarnerâne* [det som skal følges når præsterne og deres medarbejdere holder prædiken]. *Ritual for den grønlandske Kirke*, 1888, København
- Nalegauta Jesusib Kristusib annaursirsiwta sullirsei ...* [vor herre Jesu Kristi, vor frelsers gerninger] 1778, Barby
- Nielsen, F.A.J., 2011, 'Den ældste grønlandske Bibel – et sprogligt og kulturelt møde', i *Fra vild til verdensborger. Grønlandsk identitet fra kolonitiden til nutidens globalitet*, red. O. Høiris og O. Marquardt, Aarhus Universitetsforlag, 147-189
- Nielsen, F.A.J., 2012, 'Da apokalyptikken kom til Grønland. De første grønlandske tekster og hvad deraf fulgte', *Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning 2010-12*, 31-50
- Nielsen, F.A.J., 2014a, 'En ukendt grønlandsk katekismus fra 1724', *Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning 2013-14* (1), 123-144
- Nielsen, F.A.J., 2014b, 'Halvfems spørgsmål til missionæren på Håbets Ø – et nyfundet Hans Egede-manuskript fra 1725', *Tidsskriftet Grønland* 62, 188-203
- Nielsen, Fr., 1980 (1934), *Tuumarsi. Roman om en vestgrønlandsk fangerfamilie* (Det Grønlandske Selskabs Skrifter, 24), København

- Olearius, A., 1647, *Offt beehrte Beschreibung der newen Orientalischen Reise ...*, Slesvig
- Olearius, A., 1656, *Vermehrte Neue Beschreibung der muscowitischen und persischen Reyse ...*, Slesvig
- Paulus, J., 1853, *Erkørsautikset, udlut nungudlugit attuægæksæt* [lærestykker, læsninger til hver dag], Haderslev
- Petersen, E., 2009, 'Wulfstans kodex og Schumachers liste. Om den ældste fortegnelse over håndskrifter i Det Kongelige Bibliotek', *Fund og Forskning* 48, 7-56
- Petersen, R., og J. Rischel, 1985, *Sproglig indledning og kommentar til Resens tysk-grønlandske ordliste*, *Grønland* 33, 156-171
- Petersen, R., og J. Rischel (red.), 1985, *Resens tysk-grønlandske ordliste*, *Grønland* 33, 172-192
- Pfaff, C.G.F., og P. Lauridsen, 1890, *Bibliographia Groenlandica* (Meddelelser om Grønland, 13), København
- Rosenkilde, V., 1934, 'Et Egede-Haandskrift til en grønlandsk Grammatik', *Det Grønlandske Selskabs Aarskrift*, s. 73-89
- Schultz-Lorentzen, C.W., 1926, *Den grønlandske Ordbog*, København
- Solberg, O., 1917, 'Det bergenske handelskompani av 1721 og Grønlands kolonisation. Nogen kildeundersøkelser', *Bergens historiske forenings skrifter* 23, 5-61
- Stampe, L., 1946, 'Collegium de cursu Evangelii promovendo. Omkring dets Stiftelse og første Aar', *Dansk Teologisk Tidsskrift* 9, 6588
- Steenberg, K.J.O., 1854, *Bibelimit ujarsimassut okralluktuæt* [udvalgte fortællinger fra Bibelen], København
- Tamersa Makperksæket immakartut Okautsinnik, Kristomiunnut ...* [dette er en bog som indeholder ord til de kristne], 1861, Bautzen
- Tastamantitokak* [Det Gamle Testamente på grønlandsk], 1895-1900, 4 bind, København: Rosenberg
- Tastamantitâk* [Det Nye Testamente på grønlandsk], 1893, København: Rosenberg; reviderede udgaver 1912 og 1936
- Testamentitak* [Det Nye Testamente på Labrador-inuktitut], 1952, London: The British and Foreign Bible Society
- Thalbitzer, W., 1950, 'Grønlandsk litteraturhistorie', i: *Grønlandsbogen*. II, red. K. Birket-Smith m.fl., København: J. H. Schultz Forlag, 225-250
- The New Testament ... translated into Baffin Land Eskimo*, 1943, Toronto: The Diocese of the Arctic

- Thorhallesen, E., 1777, *Katekismus tersa illinniarkautikset ...* [katekismus, dvs. begyndelsesgrunde], København
- Tuksiautit attuagækset illageennut* [menighedssalmer], 1785, Barby
- Wexels, W.A., 1850, *Attuækkæn illuarsautikset illegeennut opertunut* [læsninger til helliggørelse af de troende menigheder], København
- Wilhjelm, H., 2001, »af tilbøielighed er jeg grønlandsk«. Om Samuel Kleinschmidts liv og værk (Det Grønlandske Selskabs Skrifter, 34), København
- Wilhjelm, H., 2013, *Grönländer aus Leidenschaft. Das Leben und Werk von Samuel Kleinschmidt* (Missionswissenschaftliche Forschungen. Neue Folge, 30), Neuendettelsau